

**Beata Topij-Stempińska**

**Działalność edukacyjna  
Krucjaty Eucharystycznej  
w Polsce międzywojennej**

**WYŻSZA SZKOŁA FILOZOFICZNO-PEDAGOGICZNA IGNATIANUM  
WYDAWNICTWO WAM  
KRAKÓW 2009**

## STUDIA PEDAGOGICZNE

Seria pod redakcją Anny Królikowskiej

1. R. Jasnos, *Teologia Prawa w Deuteronomium*, 2001.
2. *Sto Lat polskiej katechezy. Wkład wybitnych polskich katechetów w odnowę i rozwój polskiej katechezy*, R. Czekalski (red.), 2001.
3. H.G. Ziebertz, *Religijność i wychowanie w świecie pluralistycznym*, 2001.
4. J. Tarnawa, *Katecheza o cierpieniu i umieraniu w nauczaniu Jana Pawła II*, 2001.
5. *Nauka – Wiara – Katecheza. Jak mówić o relacjach nauka – wiara – katecheza w katechezie?*, R. Janusz, B. Lisiak, J. Poznański (red.), 2002.
6. *Dydaktyka w służbie katechezy*, S. Dziekoński (red), 2002.
7. A. Błasiak, *Młodzież – świat wartości*, 2002.
8. A. Walulik, *Katecheza inicjacyjna w polskich katechizmach (1945-1990)*, 2002.
9. P. Kaźmierczak, *Personalistyczna koncepcja wychowania w nauczaniu Jana Pawła II*, 2003.
10. J. Tarnawa, *Cierpienie, umieranie, nadzieja*, 2003.
11. *Wybrane zagadnienia rewalidacji osób niepełnosprawnych*, B. Grochmal-Bach (red.), A. Żarow-Nitoń (red.), 2003.
12. M. Babik, *Współżycie seksualne w nauczaniu biblijnym*, 2003.
13. D. Kurzydło, *Koncepcja katechezy dorosłych we współczesnych dokumentach Kościoła*, 2003.
14. K. Jarkiewicz, *Duszpasterstwa Akademickie Krakowa po II wojnie światowej*, 2004.
15. A. Seredyńska, *Dynamika rekolekcji ignacjańskich w formacji duchowej młodzieży Ruchu Światło-Życie w Polsce*, 2004.
16. G. Łuszczak, *Środki dydaktyczne w katechetycznym procesie nauczania-uczenia się*, 2005.
17. J. Konior, *Zagadnienie „grzechu” w kulturze chińskiej*, 2006.
18. S. Jasionek, *Wychować człowieka. Osoba ludzka. Prawa człowieka. Wychowanie moralne*, 2007.
19. B. Stańkowski, *Wychowanie w duchu wielokulturowości*, 2007.
20. A. Królikowska, *Pojęcia religijne młodzieży*, 2008.
21. B. Stańkowski, *Konflikt nauczyciel – uczeń. Uzdrawianie relacji w świetle „Reguły 5R”*, 2009.
22. *Zachowania seksualne uczniów na terenie szkoły*, M. Babik (red.), 2009.
23. A. Błasiak, *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania. Wybrane zagadnienia*, 2009.
24. B. Topiń-Stempińska, *Działalność edukacyjna Krucjaty Eucharystycznej w Polsce międzywojennej*, 2009.

© Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, 2009

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 012 62 93 420 • fax 012 42 30 038

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://www.ignatianum.edu.pl>

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność statutową Wydziału Pedagogicznego WSFP „Ignatianum” w Krakowie w 2009 r.

*Recenzenci*

Prof. dr hab. Władysława Szulakiewicz

Prof. dr hab. Mieczysław J. Adamczyk

*Redakcja*

Ewa Wieczorek

*Projekt okładki i stron tytułowych*

Jadwiga Mączka

ISBN 978-83-7614-088-9 (Ignatianum)

ISBN 978-83-7505-489-7 (WAM)

**WYDAWNICTWO WAM**

ul. Kopernika 26 • 31-501 KRAKÓW

tel. 012 62 93 200 • fax 012 42 95 003

e-mail: [wam@wydawnictwowam.pl](mailto:wam@wydawnictwowam.pl)

**DZIAŁ HANDLOWY**

tel. 012 62 93 254-256 • fax 012 43 03 210

e-mail: [handel@wydawnictwowam.pl](mailto:handel@wydawnictwowam.pl)

**Zapraszamy do naszej KSIĘGARNI INTERNETOWEJ**

<http://WydawnictwoWam.pl>,

tel. 012 62 93 260, 012 62 93 446-447 • fax 012 62 93 261

Drukarnia Wydawnictwa WAM • ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

## Spis treści

|                                                                                                               |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| Skróty .....                                                                                                  | 9         |
| Wstęp .....                                                                                                   | 11        |
| <b>1. Krucjata Eucharystyczna wśród dziecięcych<br/>i młodzieżowych organizacji II Rzeczypospolitej .....</b> | <b>23</b> |
| <b>1.1. Dziecięce i młodzieżowe organizacje II RP .....</b>                                                   | <b>23</b> |
| 1.1.1. Organizacje wyznaniowe .....                                                                           | 26        |
| 1.1.2. Organizacje polityczne .....                                                                           | 31        |
| 1.1.3. Organizacje społeczne .....                                                                            | 39        |
| <b>1.2. Powstanie i rozwój Krucjaty Eucharystycznej .....</b>                                                 | <b>43</b> |
| 1.2.1. Początki organizacji na Zachodzie .....                                                                | 43        |
| 1.2.2. Pierwsze placówki w Polsce .....                                                                       | 50        |
| <b>2. Podstawy programowe działalności</b>                                                                    |           |
| <b>Krucjaty Eucharystycznej .....</b>                                                                         | <b>61</b> |
| <b>2.1. Inspiracje dla programu .....</b>                                                                     | <b>61</b> |
| 2.1.1. Koncepcje wychowawcze jezuitów .....                                                                   | 61        |
| 2.1.2. Specyficzny charakter polskiej religijności .....                                                      | 64        |
| 2.1.3. Pedagogika katolicka .....                                                                             | 65        |
| 2.1.4. Pedagogika Nowego Wychowania .....                                                                     | 71        |
| <b>2.2. Główne założenia programowe .....</b>                                                                 | <b>73</b> |
| <b>2.3. Struktura Krucjaty .....</b>                                                                          | <b>76</b> |
| 2.3.1. Kadra prowadząca .....                                                                                 | 78        |
| 2.3.2. Członkowie Krucjaty .....                                                                              | 85        |
| <b>2.4. Główne formy działalności .....</b>                                                                   | <b>94</b> |
| 2.4.1. Działalność organizacyjno-wychowawcza<br>(zebrania, „Dzień Krucjaty”) .....                            | 94        |

|                                                                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 2.4.2. Działalność religijna (nabożeństwa i adoracje) . . . .                                                 | 97  |
| 2.4.3. Działalność wydawnicza . . . . .                                                                       | 99  |
| 3. Wychowanie religijne w polskiej Krucjacie Eucharystycznej . . . .                                          | 107 |
| 3.1. Kształtowanie charakteru . . . . .                                                                       | 107 |
| 3.2. Interioryzacja wartości religijnych . . . . .                                                            | 122 |
| 3.2.1. Uczenie się modlitwy . . . . .                                                                         | 122 |
| 3.2.2. Kult maryjny . . . . .                                                                                 | 128 |
| 3.2.3. Nabożeństwo do Serca Pana Jezusa . . . . .                                                             | 133 |
| 3.3. Budowanie więzi osobowej z Chrystusem<br>w Eucharystii . . . . .                                         | 136 |
| 3.3.1. Przystępowanie do Komunii Świętej . . . . .                                                            | 139 |
| 3.3.2. Komunia duchowa . . . . .                                                                              | 142 |
| 3.3.3. Udział w adoracjach Najświętszego Sakramentu . . . .                                                   | 143 |
| 4. Podstawy wychowania narodowego i państwowego<br>realizowane w Krucjacie Eucharystycznej w Polsce . . . . . | 147 |
| 4.1. Źródła inspiracji . . . . .                                                                              | 147 |
| 4.2. Kształtowanie postawy patriotycznej<br>(obywatelsko-państwowej) u członków Krucjaty . . . . .            | 155 |
| 4.3. Ideologia rycerska . . . . .                                                                             | 168 |
| 5. Aspekt społeczny działalności wychowawczej polskiej<br>Krucjaty Eucharystycznej . . . . .                  | 181 |
| 5.1. Kontekst ideowy . . . . .                                                                                | 181 |
| 5.2. Wychowanie do czynnej miłości bliźniego . . . . .                                                        | 188 |
| 5.3. Propagowanie wiary katolickiej oraz własnej<br>organizacji (idea apostołstwa) . . . . .                  | 200 |
| 5.4. Aspekt społeczno-kulturowy – zasady dobrego<br>wychowania i wychowania estetycznego . . . . .            | 213 |
| 6. Spuścizna Krucjaty Eucharystycznej . . . . .                                                               | 223 |
| 6.1. Reaktywacja działalności Krucjaty po II wojnie<br>światowej . . . . .                                    | 223 |
| 6.2. Krucjata w środowiskach polonijnych . . . . .                                                            | 228 |
| 6.3. Koncepcje wychowawcze Eucharystycznego<br>Ruchu Młodych . . . . .                                        | 230 |

---

|                       |     |
|-----------------------|-----|
| Zakończenie .....     | 235 |
| Bibliografia .....    | 243 |
| Indeks nazwisk .....  | 275 |
| Zusammenfassung.....  | 281 |
| Spis fotografii ..... | 285 |
| Aneks .....           | 289 |

## Wstęp

Jednym z charakterystycznych rysów współczesnego świata jest przeświadczenie, że przeszłość nie ma znaczenia<sup>1</sup> i nie dotyczy w sposób bezpośredni człowieka XXI wieku. Jednak wielu pedagogów jest przekonanych, że „trudno jest dziś w sposób pogłębiony ‘opisywać’ i ‘wyjaśniać’ lub ‘interpretować’ i ‘rozumieć’ fakty, zjawiska i procesy pedagogiczne bez odniesienia do przeszłości – do ich różnorodnych uwarunkowań kształtujących się w rozwoju historycznym”<sup>2</sup>. Zatem spojrzenie na wychowanie człowieka przez pryzmat uwarunkowań historyczno-społecznych pozwoli być może współczesnemu człowiekowi zrozumieć, co to znaczy: stawać się człowiekiem, osiągnąć „doskonały stan człowieczeństwa”, „pełnię człowieczeństwa”. Ta pełnia człowieczeństwa – zdaniem Stefana Kunowskiego – staje się praktycznym celem wychowania, bowiem „człowiek w swojej istocie wyłania się stopniowo, kształtuje i rozwija”<sup>3</sup>.

Każdy człowiek, szczególnie młody, w dążeniu do pełni człowieczeństwa spotyka innych ludzi – grupy społeczne – którzy wywierają na niego wpływ, zarówno dodatni, jak i ujemny. Te różne środowiska oddziałują wychowawczo – w sposób bardziej

---

<sup>1</sup> L. Kołakowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków 1999, s. 262.

<sup>2</sup> S. Palka, *Pedagogika teoretycznie i praktycznie zorientowana w badaniach historii wychowania i myśli pedagogicznej*, w: *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, pod red. T. Jałmużny, I. Michalskiej, G. Michalskiego, Kraków 2004, s. 13. Według Stanisława Palki jest to „potoczne, jak i naukowe przeświadczenie”; por. także W. Jamrożek, *Sprawozdanie z obrad sekcji XIV „Dzieje Europy i dzieje »edukacji dla współczesnego świata«”* w: *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie. Materiały z IV Ogólnopolskiego Zjazdu pedagogicznego*, Kraków 2002, s. 588-589.

<sup>3</sup> Por. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2004, s. 39; por. także, W. Stróżewski, *O stawianiu się człowiekiem. (Kilka myśli nie wykonanych)*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Pedagogiczne” (1987) z. 6, s. 103, por. również M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 1999, s. 278.

lub mniej celowy – na młode pokolenie, kształtując w nim określone poglądy, uczucia, postawy i dążenia. Działania wychowawcze zawierają w sobie „wychowanie fizyczne, umysłowe, moralne, społeczne, estetyczne i ideowe, a obok tego nauczanie, kształcenie w różnych kierunkach”. Jednocześnie cała ta celowa działalność wychowawcza jest społecznie aprobowana i zorganizowana, a ponadto odbywa się w ramach określonych grup społecznych, np. rodziny, szkoły czy organizacji młodzieżowych, które są traktowane jako instytucje wychowujące<sup>4</sup>.

Jedną z takich „instytucji wychowujących” w okresie II Rzeczypospolitej była Krucjata Eucharystyczna – popularna i wpływowa organizacja o charakterze powszechnym, a zarazem elitarnym, skupiająca dzieci i młodzież.

Jej działalność należy rozumieć jako wychowanie młodego pokolenia Polaków, gdyż pełniła ona w środowisku dziecięcym i młodzieżowym istotne funkcje (również z dzisiejszego punktu widzenia), m.in.: funkcję integrującą, wyrażającą się w likwidowaniu barier między młodymi ludźmi, wynikających z pochodzenia i pozycji społecznej; funkcję formacyjną, polegającą na kształtowaniu dojrzałej osobowości człowieka, chrześcijanina i obywatela; funkcję socjalizacyjną, wychowawczą i informacyjną.

Na przykładzie Krucjaty Eucharystycznej można również dostrzec, w jaki sposób Kościół rzymskokatolicki w Polsce angażował się wówczas w wychowanie człowieka, który „harmonizuje wiarę z wiedzą, życie nadprzyrodzone z życiem przyrodzonym, a jednocześnie włącza się w życie społeczne i współpracuje z innymi”<sup>5</sup>.

Działalność wychowawcza Krucjaty Eucharystycznej, prowadzona wśród dzieci i młodzieży polskiej, zmierzała przede wszystkim do wykształcenia i wychowania człowieka jako jednostki „wszechstronnie rozwiniętej”.

---

<sup>4</sup> Por. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2004, s. 19.

<sup>5</sup> S. Dziekoński, *Rozwój wychowawczej myśli Kościoła na przestrzeni ostatnich wieków*, Warszawa 2004, s. 94.

## Cezura czasowa i terytorialna

Krucjata Eucharystyczna była organizacją ogólnoświatową. Powstała na początku XX wieku we Francji, ale jej ośrodki zaczęto szybko tworzyć w innych krajach europejskich, m.in. w Holandii, Hiszpanii, Szwajcarii, Portugalii, Anglii, Belgii, Niemczech, we Włoszech, jak również poza Europą – w Ameryce, Azji, Afryce, Australii.

W prezentowanej rozprawie skupiam się na ukazaniu działalności wychowawczej Krucjaty na terenie Polski od momentu powstania pierwszej krajowej placówki (1925 r.) aż do wybuchu II wojny światowej. Wprawdzie tuż po zakończeniu działań wojennych Krucjata wznowiła swą działalność, starając się zorganizować w nowy sposób pracę wychowawczą, jednak jej wysiłki zostały brutalnie przerwane w 1949 roku dekretem władz komunistycznych, znoszących organizacje katolickie. Można zatem uznać, że przyjęte w rozprawie granice czasowe wyznaczają faktyczny czas działalności wychowawczej Krucjaty Eucharystycznej. Choć był to okres relatywnie krótki, to jednak organizacja zdołała się włączyć aktywnie w kształtowanie życia religijnego licznych przedstawicieli młodego pokolenia Polaków, wywierając jednocześnie znaczący wpływ na ich życie społeczne.

Krucjata Eucharystyczna była organizacją popularną także w środowisku polonijnym. Jednak bliższa prezentacja tego zagadnienia wymagałaby dodatkowych, obszernych badań. Dlatego jedynie krótko nawiązuję do działalności kół Krucjaty poza terytorium państwa polskiego. Ostatnie wzmianki na ich temat pochodzą z 1958 roku.

Krucjata Eucharystyczna przetrwała w pierwotnej formie (w Europie i na innych kontynentach) do 1960 roku. Wówczas przekształciła się, poczynając od Francji, w nowy ruch, działający w stylu bardziej adekwatnym do oczekiwań ówczesnych dzieci i młodzieży.

W Polsce Krucjata Eucharystyczna realizowała z jednej strony cele wychowawcze wytyczone przez doktrynę chrześcijańską, z drugiej – odpowiadała na zapotrzebowanie ówczesnego społeczeństwa polskiego na wychowanie społeczne i patriotyczne. Jej naczelnym ideałem wychowawczym był „dobry chrześcijanin i uczciwy obywatel”.

## Stan badań, omówienie źródeł

W ostatnich latach powstało kilka prac magisterskich poświęconych prezentowanej organizacji<sup>6</sup>. Autorzy tych prac zajmowali się historią Krucjaty Eucharystycznej (np. *Krucjata w Polsce w latach 1925-1939* czy *Krucjata Eucharystyczna w Polsce i w środowiskach polonijnych po II wojnie światowej*) lub przedstawiali wydawane przez nią czasopisma (np.: *Wydawnictwa Krucjaty Eucharystycznej i lektury polecane dla młodzieży polskiej*, „*Młody Las*” *czasopismo dla młodzieży 1938-1939*). Problematykę zbliżoną do tematu mojej dysertacji poruszył Bogdan Całka w pracy magisterskiej pt.: *Formacja dzieci i młodzieży w krajowej Krucjacie Eucharystycznej*<sup>7</sup>. Autor skoncentrował się na przedstawieniu „przekazu teologicznego” Krucjaty, który uznał za „bezsprzeczne centrum oddziaływań Krucjaty”.

Pojedyncze wzmianki na temat Krucjaty Eucharystycznej można znaleźć również w publikacjach omawiających problematykę duszpasterstwa, organizacji katolickich oraz inne kwestie związane z rolą i miejscem Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Ich autorzy podkreślają duży zasięg oddziaływania Krucjaty Eucharystycznej i jej doniosłą rolę w wychowaniu młodego pokolenia w odrodzonej Polsce<sup>8</sup>.

W odróżnieniu od dotychczasowych prac moja rozprawa jest próbą całościowej prezentacji działalności wychowawczej Krucjaty Eucharystycznej. Tego typu opracowanie uważam za przy-

<sup>6</sup> Prace obroniono na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, na Papieskiej Akademii Teologicznej oraz w Wyższej Szkole Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie.

<sup>7</sup> Wspomniane prace magisterskie – w wymienionej kolejności – znajdują się w archiwum: KUL-u, WSF-P „Ignatianum” w Krakowie i PAT w Krakowie.

<sup>8</sup> Por. W. Mysiek, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918-1939. Zarys historyczny*, Warszawa 1966; por. także L. Dyczewski, *Apostolstwo zbiorowe Kościoła Katolickiego w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 15 (1972), z. 3, s. 47; J. Ledóchowska, *Życie i działalność Julii Urszuli Ledóchowskiej*, Poznań 1975; J. Szczepaniak, *Troska Kościoła o nauczanie i wychowanie religijne w Polsce w latach 1918-1927*, Kraków 1997; M. Piwowarczyk, *Rola katolickich organizacji społecznych w szerzeniu oświaty i wychowania społeczeństwa w II Rzeczypospolitej*, w: *Prace Pedagogiczne CXIX. Studia z dziejów oświaty i myśli pedagogicznej XVIII-XX wieku*, pod red. A. Haratyk i M. Piwowarczyka, Wrocław 1997, s. 106-107; L. Grochowski, *Wychowanie religijne katolickie w szkołach II Rzeczypospolitej lat dwudziestych. Treści i funkcje*, w: *Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w latach 1918-1939*, pod red. E. Walewandra, Lublin 2000; W. Guzewicz, *Krucjata Eucharystyczna w międzywojennej diecezji łomżyńskiej*, „Studia Teologiczne” 22 (2004).

datne z dwóch powodów: po pierwsze, organizacja ta jest inspirowanym przykładem skuteczności wychowawczej, wynikającej z konsekwentnej realizacji założeń programowych, dostosowanych do konkretnego środowiska wychowawczego: po drugie, istnieje obszerny, w dużej mierze niewykorzystany materiał badawczy, dotyczący interesującego fenomenu wychowawczego, w świetle którego łatwiej jest zrozumieć wychowanie, a szerzej mentalność społeczeństwa polskiego okresu międzywojennego i częściowo również powojennego.

Przybliżenie pola zainteresowań badawczych wskazuje „jednoznacznie na zakres poszukiwań źródłowych”<sup>9</sup>. W tworzeniu niniejszej dysertacji wykorzystałam najpierw źródła rękopiśmienne, znajdujące się w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Składają się na nie: korespondencja władz Krucjaty, broszury, ustawy i inne dokumenty dotyczące spraw związanych z Krucją. Zachowana korespondencja władz Krucjaty Eucharystycznej z prymasem Polski czy generałem zakonu pozwoliła mi prześledzić m.in. długoletnie zmagania Krucjaty, zmierzające do uzyskania statusu jedynej katolickiej organizacji działającej legalnie na terenie szkół powszechnych.

Cennym materiałem były również wydawnictwa źródłowe, przede wszystkim: statuty i regulaminy oraz przewodniki, które w sposób bezpośredni dotyczyły prac podejmowanych w organizacji. Dużą pomocą w prezentacji założeń programowych i organizacyjnych okazał się *Przewodnik Krucjaty Eucharystycznej, czyli Rycerstwa Jezusowego*, opracowany i zredagowany przez Józefa Boka.

Ponadto poddałam analizie (pod kątem problematyki badawczej) czasopisma, w przekonaniu, że właśnie one – oprócz zbiorów archiwalnych – stanowią cenne źródło wiedzy o praktyce wychowawczej i poglądach pedagogicznych autorów omawianego okresu<sup>10</sup>. Zasadniczym źródłem były periodyki wydawane przez Krucją Eucharystyczną: „Hostia. Organ Kierowników Krucjaty Eucharystycznej” (1925-1939), „Młody Las” – czasopismo dla

<sup>9</sup> G. Michalski, *Zakres poszukiwań źródłowych w badaniach historyczno-pedagogicznych stowarzyszeń*, w: *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, pod red. W. Szulakiewicza, Toruń 2003, s. 153.

<sup>10</sup> I. Michalska, *Możliwość wykorzystania czasopisma dla dzieci jako źródła wiedzy o wychowaniu*, w: *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, pod red. T. Jałmużny, I. Michalskiej, G. Michalskiego, Kraków 2004, s. 202.

młodzieży (1938-1939), „Orędowniczek Eucharystyczny” – czasopismo dla dzieci (1925-1939). Na potrzeby dysertacji przeanalizowałam wszystkie artykuły znajdujące się w wymienionych periodykach, od momentu ich powstania. Czasopisma te bowiem w sposób pośredni lub bezpośredni wpływały na formę i treść podejmowanych działań wychowawczych. Na łamach wymienionych periodyków drukowano m.in. materiały pomocnicze, które służyły jako źródło inspiracji dla wychowawców, organizujących zebrania z dziećmi. Informacje zawarte w artykułach pozwoliły również na w miarę systematyczne śledzenie sukcesów wychowawczych oraz problemów, z jakimi zmagano się w Krucjacie Eucharystycznej.

Pomocą były też dla mnie inne czasopisma, w których ukazywały się artykuły poświęcone kwestiom wychowania religijnego, narodowego i państwowego oraz społecznego. Wykorzystałam w tym względzie m.in.: „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”, „Przegląd Pedagogiczny”, „Ruch Charytatywny” „Zrąb”. Na ich łamach dyskutowano ówczesne problemy wychowawcze, paralelne do tych, które pojawiały się w Krucjacie.

Jestem przekonana, że dzięki uwzględnieniu źródeł prasowych można uzyskać pełniejszy, wieloaspektowy obraz działalności wychowawczej Krucjaty Eucharystycznej. „Prasa stanowi bowiem swoiste odzwierciedlenie rzeczywistości widzianej oczami współcześnie żyjących ludzi”<sup>11</sup>. Badanie prasy umożliwia uważne i wnikliwe śledzenie na bieżąco założeń teoretycznych oraz praktycznych realizacji różnorodnych inicjatyw pedagogicznych tamtych lat.

Istotną pomocą w określeniu działalności wychowawczej Krucjaty – i wyodrębnieniu poszczególnych jej aspektów – była literatura pedagogiczna oraz teksty ukazujące nauczanie Kościoła katolickiego w Polsce międzywojennej pod kątem wybranych aspektów wychowawczych (np. wychowanie społeczne, patriotyczne).

Zebrany w ten sposób materiał pomógł mi zidentyfikować najbardziej istotne problemy wychowawcze, uporządkować postulaty (i ich realizację), będące odpowiedzią na potrzeby odrodzonego państwa polskiego, m.in.: konieczność integracji ludności, instytucji i tradycji.

---

<sup>11</sup> E. Walewander, *Pedagogia katolicka w diecezji lubelskiej 1918-1939*, Lublin 2007, s. 31.

# 1. Krucjata Eucharystyczna wśród dziecięcych i młodzieżowych organizacji II Rzeczypospolitej

Polski ruch młodzieżowy<sup>19</sup> powstał na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku. Wiązało się to między innymi z przekształceniem się „młodzieży w osobną kategorię społeczną”, która „zjednoczyła [...] wszystkie grupy młodzieży niezależnie od przynależności klasowej, w dążeniu do zabezpieczenia własnych grupowych interesów”<sup>20</sup>. Powstały organizacje, które zapoczątkowały polski ruch młodzieżowy w II Rzeczypospolitej, a w konsekwencji przyczyniły się także do powstania i rozwoju organizacji dziecięcych w ówczesnej Polsce.

## 1.1. Dziecięce i młodzieżowe organizacje II RP

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zaczęły powstawać liczne organizacje młodzieżowe i dziecięce. W tym samym czasie rozwijały się organizacje wyznaniowe i świeckie, związane ideologicznie z konkretną partią polityczną lub pozostające pod jej wpływem, oraz organizacje, które „stały na stanowisku statutowej apolityczności”<sup>21</sup>.

Wznowiły swą działalność organizacje istniejące przed I wojną światową, a jednocześnie żywiłowo rozwijały się nowe

---

<sup>19</sup> Polski ruch młodzieżowy to ruch polski w sensie wyznawanej ideologii. Takie rozumienie pojęcia „polski ruch młodzieżowy” przyjął za Piotrem Greinerem, *Polski ruch młodzieżowy w województwie śląskim w latach 1922-1939*, Wrocław 1992, s. 5.

<sup>20</sup> P. Greiner, *Polski ruch młodzieżowy w województwie śląskim w latach 1922-1939*, Wrocław 1993, s. 9.

<sup>21</sup> L. Wilczyński, *Młode Polki. Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej w Wielkopolsce 1918-1939*, Toruń 2005, s. 21.

zrzeszenia. Charakterystyczną cechą wielu nowo powstałych organizacji była ich powszechność, choć nie brakowało także organizacji mających charakter regionalny oraz programy i zadania dostosowane do konkretnego obszaru. Przykładem może być działające na Śląsku Cieszyńskim do 1929 roku Stowarzyszenie Młodzieży Robotniczej „Siła”<sup>22</sup>.

W odrodzonej Polsce znalazło się miejsce zarówno dla organizacji o charakterze wyznaniowym, politycznym, jak i społecznym. Adresatem ich działalności były często te same grupy młodzieżowe i dziecięce. Kolejną cechą charakterystyczną organizacji młodzieżowych i dziecięcych była ich działalność wychowawcza. Choć miała różne źródła, towarzyszyło jej przekonanie, niezależne od wyznawanego światopoglądu, że wychowanie człowieka trzeba zacząć od najmłodszych jego lat.

Wszystkie działające w granicach II Rzeczypospolitej organizacje młodzieżowe i dziecięce, zarówno te powstałe jeszcze w XIX wieku, jak i nowe, nie miały uregulowanej sytuacji prawnej. Wprawdzie w 1919 roku ukazał się dekret o stowarzyszeniach<sup>23</sup>, lecz miał on charakter zbyt ogólny. Zawierał m.in. informację, że osoby zainteresowane powinny jak najszybciej dokonać rejestracji stowarzyszenia albo zalegalizować już istniejące. Natomiast w kwestiach szczegółowych powoływano się na prawa byłych państw zaborczych<sup>24</sup>. Na ziemiach polskich byłego zaboru rosyjskiego obowiązywały przepisy rosyjskie o stowarzyszeniach z 1906 roku. W byłym zaborze pruskim zachowywała moc prawną ustawa z 1908 r., a w byłym zaborze austriackim – ustawa o zrzeszaniu się z 1867 roku. Istnienie niejednolitego ustawodawstwa utrudniało sprawne funkcjonowanie organizacji na terenie całego kraju, bowiem ta sama organizacja podlegała trzem różnym systemom prawnym, w zależności od miejsca powstania. Dopiero po czternastu latach wydano dokument, na mocy którego unieważniono wszystkie wcześniejsze akty dotyczące stowarzyszeń<sup>25</sup>. W nowym prawie o stowarzyszeniach z 27 października

<sup>22</sup> Por. *Słownik organizacji młodzieżowych w Polsce 1918-1970*, Warszawa 1971, s. 99; por. także P. Greiner, *Polski ruch młodzieżowy*, s. 5.

<sup>23</sup> Por. DzPraw 1919 nr 3, poz. 88, s. 16.

<sup>24</sup> Por. L. Wilczyński, *Katolickie organizacje młodzieży męskiej w Wielkopolsce 1860-1939*, Toruń 2000, s. 98.

<sup>25</sup> Por. K. Grzybowski, *Historia prawa i prawa Polski*, t. 4, Warszawa 1982, s. 138-139; por. także J. Bardach, B. Leśniodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994, s. 518.

1932 roku ujednolicono i unormowano przepisy odnoszące się do stowarzyszeń<sup>26</sup>. Rozporządzenie określało zasady funkcjonowania stowarzyszeń (organizacje mające na celu wykonywanie wyłącznie kultu religijnego nie podlegały tym przepisom) i przynależności do nich. Określono m.in. wiek pozwalający na członkostwo w stowarzyszeniu młodzieżowym. Do organizacji mogła należeć, za zgodą rodziców lub opiekunów, młodzież między 14 a 18 rokiem życia, ale bez uprawnień wyborczych i prawa głosu przy podejmowaniu uchwał. Dokument stanowił, że członkami założycielami i członkami zarządu mogły być tylko osoby pełnoletnie, tj. od 21 roku życia. Nadzór nad wszystkimi organizacjami sprawowały powiatowe władze administracyjne.

Władz kościelnych nie zadowalało takie prawo, dlatego wykorzystując artykuł 10 wspomnianego rozporządzenia<sup>27</sup>, rozpoczęły negocjacje z rządem w celu ustalenia zasad funkcjonowania młodzieżowych organizacji kościelnych. W rezultacie wielomiesięcznych pertraktacji Episkopatu z rządem, Rada Ministrów wydała w dniu 28 stycznia 1934 roku rozporządzenie o stowarzyszeniach służących katolickim celom religijnym i wyznaniowym<sup>28</sup>. Akt ten dotyczył organizacji – tych, których podstawowym celem było szerzenie doktryny katolickiej – powoływanych lub aprobowanych przez biskupów diecezjalnych. Od tego momentu wojewódzkie władze administracyjne były jedynie informowane przez odpowiedniego biskupa (mogło to być także oświadczenie w formie pisemnej, dostarczone przy wniosku o rejestracji) o udzieleniu zgody na powstanie stowarzyszenia.

Na podstawie tego rozporządzenia organizacje młodzieży katolickiej funkcjonowały do wybuchu II wojny światowej. „Dodać tu można, iż w całym okresie II Rzeczypospolitej katolickie organizacje młodzieży działały wyłącznie wśród młodzieży pozaszkolnej, gdyż ówczesne przepisy prawne nie zezwalały na

---

<sup>26</sup> Por. DzURP 1932 nr 116, poz. 964; *Stowarzyszenia i zgromadzenia: Zbiór obowiązujących w Polsce przepisów prawnych*, Poznań 1933, s. 29-30.

<sup>27</sup> Artykuł 10 przewidywał możliwość wprowadzenia odmiennych zasad dla stowarzyszeń o celach religijnych i wyznaniowych. Mogło to nastąpić na wniosek ministra spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego – por. „Kierownik Stowarzyszeń Młodzieży” (1932) nr 12, s. 353-356, komentarz.

<sup>28</sup> Por. DzURP (1934) nr 9, poz. 72.

wprowadzanie ich do szkół”<sup>29</sup>. Mimo tych ograniczeń Kościół katolicki w II Rzeczypospolitej był zainteresowany powstawaniem nowych organizacji młodzieżowych i dziecięcych oraz wzmacnianiem już istniejących. Miały one być odpowiedzią na zmieniające się stosunki społeczne, kulturowe, światopoglądowe i gospodarcze.

### 1.1.1. Organizacje wyznaniowe

Na pierwsze miejsce wśród organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej wysuwał się ruch młodzieży katolickiej. Do takiej sytuacji przyczyniło się kilka istotnych czynników. Zdaniem Leona Dyczewskiego duży wpływ na dynamiczny rozwój katolickich organizacji, także młodzieżowych, miały wytyczne Stolicy Apostolskiej, jak i sprzyjająca sytuacja w kraju, dzięki której Kościołowi katolickiemu przyznawano „pewną autonomię w zakresie życia wewnątrzkościelnego oraz swobodę działania w ramach prawa państwowego”<sup>30</sup>. Ważnym czynnikiem był niewątpliwie wzrost liczby duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, który umożliwiał tworzenie nowych organizacji, np. w nowo powstałych parafiach. Kolejnym bodźcem był rozwój działalności wydawniczej, szczególnie czasopism, która była ściśle powiązana z funkcjonowaniem organizacji kościelnych. Ponadto Kościół katolicki czuł się zagrożony przez organizacje o odmiennych poglądach ideologicznych, dlatego podjął się działalności wychowawczej, obejmującej zarówno wychowanie i kształcenie religijne, jak i narodowe, wiążące katolickie wartości religijno-moralne z kulturą narodową. W organizacjach kościelnych poświęcano wiele uwagi także kwestiom społecznym.

Trudno określić, zdaniem Leona Dyczewskiego, który z wymienionych czynników „faktycznie dominował”, gdyż „zależało to od aktualnej struktury i ideologii danej organizacji”<sup>31</sup>. W środowisku katolickim zauważono, iż młodzież po ukończeniu szkoły często rezygnuje z praktyk religijnych. Naturalną reakcją była chęć przeciwdziałania takiej sytuacji. Najlepszym sposo-

---

<sup>29</sup> L. Wilczyński, *Katolickie organizacje*, dz. cyt., s. 103.

<sup>30</sup> L. Dyczewski, *Apostolstwo zbiorowe Kościoła Katolickiego w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 15(1972) z. 3, s. 14.

<sup>31</sup> Por. Tamże, s. 46.

bem – zdaniem Jana Gajkowskiego – było skorzystanie z wzorców świeckich, czyli tworzenie różnego rodzaju organizacji, które mogłyby zachęcać do praktyk religijnych, i wychowywać do czynnej miłości bliźniego. Takie organizacje, „obok środków podyktowanych ludzką przezornością i rozumem, używają środków, oddziałujących nie pośrednio, ale wprost na duszę, środków, którym towarzyszy łaska boża”<sup>32</sup>, a dzięki temu obejmujących całą istotę człowieka.

Pierwsze organizacje religijne zrzeszające dzieci i młodzież powstały na ziemiach polskich przed 1918 rokiem, „mimo niechęci władz zaborczych”<sup>33</sup>. Wśród młodzieży szkół średnich największą popularnością cieszyła się Sodalicja Mariańska. Zrzeszenie to powstało w XVI wieku<sup>34</sup>. Największy jego rozwój w Polsce przypadł na przełom XIX i XX wieku. W okresie II Rzeczypospolitej organizacja zmieniała swój charakter ze ściśle dewocyjnego na religijno-społeczny. Celem głównym Sodalicji była formacja osób świeckich, zmierzająca do uczynienia z nich świadomych członków Kościoła katolickiego. Cel starano się osiągnąć przede wszystkim „przy pomocy nabożeństwa do Najświętszej Panny”. Ponadto zachęcano młodych, by „szukali tak własnej doskonałości, jak i usilnie starali się, o ile im na to warunki ich socjalne pozwolą, o zbawienie i udoskonalenie bliźnich i o obronę Kościoła przed napaściami wrogów”<sup>35</sup>. Pomocą w tym były sekcje, które powstawały w obrębie wydziału<sup>36</sup> danej Sodalicji. Zajmowały

<sup>32</sup> J. Gajkowski, *Organizacje religijne wśród młodzieży*, w: *Pamiętnik IV-go Ogólnego Zjazdu Ks. Ks. Prefektów Królestwa Polskiego w Warszawie w dniach 20-22 czerwca 1917 r.*, Warszawa 1917, s. 315.

<sup>33</sup> J. Szczepaniak, *Troska Kościoła o nauczanie i wychowanie religijne w Polsce w latach 1918-1927*, Kraków 1997, s. 263.

<sup>34</sup> Stowarzyszenie powstało w 1563 r. z inicjatywy Jana Leunisa SJ. Zostało zatwierdzone w 1584 r. przez papieża Grzegorza XIII – por. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, pod red. L. Grzebieńia i zespołu jezuitów, Kraków 1996, s. 629.

<sup>35</sup> J. Gajkowski, *Organizacje religijne*, dz. cyt., s. 320; por. także de Ville, *Katolicka organizacja młodzieży szkolnej*, w: *Księga pamiątkowa Zjazdu Katolickiego w Warszawie 28-30 VIII 1926*, Warszawa 1926, s. 208; por. również M. Wiśniewski, *O zrzeszeniach młodzieży*, MKW 11(1922) z. 1-3, s. 4-5; por. L. Dyczewski, *Apostolstwo zbiorowe*, dz. cyt., s. 52.

<sup>36</sup> Wydział – tworzył wraz z Moderatorem Zarząd Sodalicji. Wybierany był na trzy lata. (*Statut Sodalicji, czyli Kongregacji Mariańskiej*, [www.sodalicja.pl/stro-na.php?35565](http://www.sodalicja.pl/stro-na.php?35565) (sprawdzono 10.07.2008 r.).

się one różnymi formami propagowania wiary chrześcijańskiej. Największe Sodalicje miały osiem sekcji, m.in.: eucharystyczną, apologetyczną, misyjną, sekcję miłosierdzia i sekcję śpiewu. Zmiana charakteru organizacji przyczyniła się do jej szybkiego rozwoju. Przed wybuchem II wojny światowej Sodalicje działały we wszystkich większych ośrodkach miejskich oraz na wsiach; liczyły ok. 20 tys. członków<sup>37</sup>.

W okresie międzywojennym rozwinęła swą działalność nowa organizacja kościelna – Akcja Katolicka, która stopniowo wrastała w środowisko polskie. Jej poprzednikiem była Liga Katolicka, która działała na ziemiach polskich od 1920 roku w diecezji poznańsko-gnieźnieńskiej, a od 1926 roku na terenie diecezji warszawskiej. Z doświadczeń Ligi oraz z jej struktur, korzystała Akcja Katolicka, która w Polsce została oficjalnie zatwierdzona w 1930 roku. Dążyła ona z jednej strony do pogłębienia życia religijno-moralnego katolików i ich aktywniejszej działalności religijno-społecznej, z drugiej „chciała obronić społeczeństwo przed procesami laicyzacji oraz wpływami wrogich ugrupowań antykatolickich”<sup>38</sup>. Od 1934 roku włączyła w swe struktury organizacje młodzieżowe: Katolicki Związek Młodzieży Męskiej i Katolicki Związek Młodzieży Żeńskiej. W podejmowanej przez te organizacje pracy wychowawczej szczególne miejsce zajmowało wychowanie państwowe, fizyczne i zdrowotne. Organizowano także przysposobienie wojskowe, zawodowe, rolnicze<sup>39</sup>. W działalności organizacyjno-wychowawczej Akcji Katolickiej chodziło przede wszystkim o „ujęcie młodzieży pozaszkolnej nie tylko w karby organizacyjne i oświatowe, lecz co najważniejsze i wychowawcze”<sup>40</sup>.

Zdaniem Leona Dyczewskiego Akcja Katolicka „wpłynęła na ożywienie życia religijno-moralnego, na podwyższenie poziomu wiedzy religijnej oraz pobudziła katolików do działalności religijno-społecznej, wprowadziła też w tę działalność różnorodność i rozmach [...]. Przyczyniła się także do przeorganizowania

---

<sup>37</sup> Por. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, pod red. L. Grzebieńia i zespołu jezuitów, Kraków 1996, s. 630.

<sup>38</sup> L. Dyczewski, *Apostolstwo zbiorowe*, dz. cyt., s. 50.

<sup>39</sup> Por. M. Piwowarczyk, *Rola katolickich organizacji społecznych w szerzeniu oświaty i wychowania społeczeństwa w II Rzeczypospolitej*, w: *Studia z dziejów oświaty i myśli pedagogicznej XVIII-XX wieku. Prace pedagogiczne CXIX*, pod red. A. Haratyk i M. Piwowarczyka, Wrocław 1997, s. 107.

<sup>40</sup> S. Adamski, *Zadania Akcji Katolickiej młodzieży*, Poznań 1938, s. 13.

działalności religijno-społecznej i przeakcentowała jej zewnętrzne wyrazy w stosunku do kształtowania wewnętrznego życia członków<sup>41</sup>. W 1936 roku Akcja Katolicka zrzeszała łącznie 519 666 członków, przy czym Katolicki Związek Młodzieży Męskiej liczył 113 100, a związek młodzieży żeńskiej – 143 700. Zadaniem Akcji Katolickiej była koordynacja działalności wszystkich organizacji kościelnych.

Kościół katolicki II Rzeczypospolitej był zainteresowany także tym, aby działalnością wychowawczą objąć również dzieci. Zgodnie z sugestiami katechetów w szkołach powszechnych zakładano przede wszystkim koła Dzieła Świętego Dzieciństwa Pana Jezusa i Krucjaty Eucharystycznej<sup>42</sup>.

Dzieło Świętego Dzieciństwa Pana Jezusa zostało powołane do życia w 1843 roku przez biskupa Karola Farbin-Jansona. Celem stowarzyszenia było przygotowanie dzieci do późniejszego zaangażowania się w działalność kościelnych stowarzyszeń misyjnych. W organizacji upatrywano skuteczny środek wychowawczy, który „uczy cnoty, uczy miłosierdzia, odmawiania sobie na rzecz drugiego oszczędności; [...] każe patrzeć dalej za morza, w czerwonych, żółtych i czarnych widzieć także przyszłych współdziedziców nieba; zaspokaja potrzeby intelektualne dziecka, zaspokaja jego ciekawość, jego bujną wyobraźnię”<sup>43</sup>. Głównym, choć dalekosiężnym, celem Dzieła było doprowadzenie dzieci innowierców do religii chrześcijańskiej; mali chrześcijanie z całego świata mieli wspierać to zamierzenie przez modlitwę i drobne wyrzeczenia. W 1925 roku Dzieło liczyło w Polsce 120 tys. członków.

Oprócz Dzieła Świętego Dzieciństwa Pana Jezusa na terenie szkół powszechnych działały następujące stowarzyszenia: Anioła Stróża, Św. Stanisława Kostki, Żywego Różańca i Św. Teresy. Te dziecięce organizacje były nastawione przede wszystkim „na pogłębianie pobożności i wyrabianie charakteru głównie przez intensyfikację udziału w praktykach religijnych”<sup>44</sup>. Ponieważ ich

<sup>41</sup> L. Dyczewski, *Apostolstwo zbiorowe*, dz. cyt., s. 50.

<sup>42</sup> Por. J. Szczepaniak, *Troska Kościoła*, dz. cyt., s. 271.

<sup>43</sup> H. Król, *Znaczenie Dzieła Św. Dzieciństwa Jezusa*, „Wiadomości diecezjalne podlaskie” 9 (1927) nr 4, s. 133.

<sup>44</sup> L. Grochowski, *Wychowanie religijne katolickie w szkołach II Rzeczypospolitej lat dwudziestych. Treści i funkcje*, w: *Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w latach 1918-1939*, pod red. E. Walewandra, Lublin 2000, s. 264.

nadrzędnym celem był rozwój postaw dewocyjnych i działań wspierających misję, organizacje te rozwijały się niezbyt dynamicznie<sup>45</sup>.

Oprócz Kościoła katolickiego także Kościół ewangelicki zwrócił uwagę na potrzebę tworzenia organizacji młodzieżowych. Pierwsze z nich powstały na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku. Inicjatywa powołania stowarzyszenia młodzieżowego wychodziła najczęściej od jakiegoś istniejącego stowarzyszenia polskoewangelickiego dla osób dorosłych, które w ten sposób przygotowywało sobie zaplecze dla własnej działalności.

Pierwsze młodzieżowe organizacje ewangelickie rozpoczęły działalność na Śląsku Cieszyńskim, gdzie istniało Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej w Cieszynie<sup>46</sup>. Zasadniczym celem tych stowarzyszeń była obrona interesów narodowych polskich ewangelików, a ponadto integrowanie własnej społeczności przez wycieczki, wieczorki, ruch wokalny czy „ruch społecznościowy o charakterze pietystycznym”<sup>47</sup>. Należy zwrócić uwagę, że był to ruch, którego poszczególne stowarzyszenia działały często w odmiennych warunkach, gdyż w poszczególnych regionach Polski panowały różne stosunki narodowościowe i odmienny poziom świadomości narodowej. W odrodzonej Polsce możliwe stały się także działania społeczno-kulturalne.

Pomimo wielu trudności ewangelickie stowarzyszenia młodzieżowe starały się o nawiązanie z sobą współpracy. Efektem był I ogólnopolski Zjazd Młodzieży Ewangelickiej, który odbył się w 1921 roku w Warszawie. Właśnie w stolicy działały najprężniej ewangelickie organizacje młodzieżowe (np. powstałe w 1918 roku Towarzystwo Polskiej Młodzieży Ewangelickiej). Drugim takim terenem było województwo śląskie<sup>48</sup>.

W pierwszej połowie lat trzydziestych został utworzony ogólnopolski Związek Towarzystw Polskiej Młodzieży Ewangelickiej Rzeczypospolitej Polskiej (ZPME). Jego podstawowym celem było „pielegnowanie i pogłębianie życia religijnego i narodowego

---

<sup>45</sup> Por. W. Mysłek, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918-1939. (Zarys historyczny)*, Warszawa 1966, s. 493.

<sup>46</sup> Por. J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelizmie*, Warszawa 2006, s. 97.

<sup>47</sup> Tamże, s. 97.

<sup>48</sup> Por. J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne*, dz. cyt., s. 101-112; 129-146.

wśród młodzieży ewangelickiej”<sup>49</sup>. Związek podkreślał swój narodowopolski charakter, walczył także o swobody obywatelskie dla mniejszości wyznaniowych. Główne formy prowadzonej działalności to: zebrania dotyczące zarówno kwestii religijnych, jak i społeczno-kulturalnych czy politycznych. Ponadto prowadzono kursy zawodowe i samokształceniowe. Członkami ZPME była młodzież szkolna i pozaszkolna. W 1938 roku ZPME liczył 3 tys. członków<sup>50</sup>.

### 1.1.2. Organizacje polityczne

Nie tylko Kościół katolicki wywierał wpływ na polski ruch młodzieżowy. Czyniły to również ugrupowania polityczne. W efekcie ruch młodzieżowy w Polsce nigdy nie miał jednolitego charakteru: obok siebie istniały organizacje ideowo postępowe i konserwatywne, lewicowe i prawicowe. Odzyskanie niepodległości zapoczątkowało nowy etap nie tylko w rozwoju organizacji młodzieżowych czy dziecięcych, ale samych partii politycznych, które były często inicjatorami powstania i rozwoju konkretnej organizacji. Jednak „możliwość swobodnego działania” we własnym państwie „nie była [...] udziałem wszystkich organizacji młodzieżowych”<sup>51</sup>, gdyż np. nielegalnie działał Komunistyczny Związek Młodzieży Polski.

Wśród organizacji działających legalnie znaczącą rolę odgrywały: Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (od 1926 r.), działająca jako młodzieżowe stowarzyszenie PPS, oraz organizacje młodzieży wiejskiej, powiązane z politycznym ruchem ludowym – Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej (od 1919 r.), a po rozłamie w 1928 roku – Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej „Siew” i Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici”<sup>52</sup>.

Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (OM TUR) była legalnym stowarzyszeniem młodych robotników, działającym pod ideowym kierownictwem PPS.

<sup>49</sup> P. Greiner, *Polski ruch młodzieżowy*, dz. cyt., s. 120.

<sup>50</sup> Por. tamże, s. 120.

<sup>51</sup> M. Banaszek, *Dzieje ruchu młodzieżowego w rejonie Ostrowca Świętokrzyskiego*, Ostrowiec Świętokrzyski 2001, s. 3.

<sup>52</sup> Por. B. Hillebrandt, *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku. Zarys historii*, Warszawa 1986, s. 163-165.

Była to organizacja, która – zdaniem Eugeniusza Rudzińskiego – stwarzała „młodzieży ze sfer gorzej sytuowanych możliwość wyżycia się kulturalnego, krystalizacji postaw ideowych”, a w konsekwencji także dawała możliwość działalności politycznej<sup>53</sup>. Powstała przy stowarzyszeniu kulturalno-oświatowym i społeczno-politycznym zwanym Towarzystwem Uniwersytetu Robotniczego (TUR). Zarząd Główny TUR powołał w 1923 roku Centralny Wydział Młodzieży. W pierwszych dniach lutego 1926 roku odbył się zjazd młodzieżówki TUR, na którym powołano do życia Organizację Młodzieży TUR<sup>54</sup>. W pierwszych latach OM TUR prowadziła przede wszystkim działalność kulturalno-oświatową i sportową. W dziedzinie oświaty postulowała świecką szkołę, a w efekcie domagała się „usunięcia ze szkół kleru wszystkich wyznań” oraz „nauczania w duchu postępu społecznego”<sup>55</sup>. Przy układaniu programów koła OM TUR brały pod uwagę przede wszystkim wpływ na życie codzienne młodzieży przez różnego rodzaju rozrywki kulturalno-artystyczne i sportowe, a także przygotowanie jej do czynnego udziału w życiu politycznym, pracy zawodowej oraz oświatowej. Działalność wychowawczą prowadzono w zespołach dostosowanych do wieku i zainteresowań członków. Działały następujące sekcje: sportowa, turystyczno-wycieczkowa, rekreacyjna, teatralna, samokształceniowa, sekcje muzyczne, chóralne, itp<sup>56</sup>. Pomimo niewielkiej liczby członków (7 500 w 1936 roku) „oddziaływanie OM TUR na młodzież robotniczą i pracującą w ogóle było – zdaniem Andrzeja Marii Gajzera – duże”<sup>57</sup>.

Na pierwszym Zjeździe młodzieży TUR w 1926 roku stwierdzono, że należy podjąć pracę wychowawczą także wśród młodszego pokolenia, dlatego powołano do życia organizację dla dzieci i młodzieży od 8 do 16 roku życia, zwaną Czerwonym Harcerstwem (CzH). Było to zrzeszenie, w którym symbolikę, formy pracy (zbiórki, wycieczki, obozy) i organizację (zastępy,

<sup>53</sup> Por. E. Rudziński, *Młodzi socjaliści 1918-1939*, Warszawa 1980, s. 5.

<sup>54</sup> Por. A.M. Gajzer, *Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego (1923-1936)*, Kraków 1993, s. 32.

<sup>55</sup> D. Protalińska, *Czerwone Harcerstwo TUR w latach 1926-1939. Założenia wychowawcze i działalność*, Warszawa 1965, s. 27.

<sup>56</sup> Por. A.M. Gajzer, *Organizacja Młodzieży*, s. 65.

<sup>57</sup> Tamże, s. 161.

gromady, hufce) zapożyczono z ruchu harcerskiego. Dodano do tego działalność wychowawczą w duchu socjalistycznym. Głównym zamierzeniem było „uczuciowe związanie dzieci i młodzieży z celami walki o socjalizm” i wychowanie młodych członków na przyszłych działaczy socjalistycznych<sup>58</sup>. Podstawowym nakazem w prawie CzH była walka o wyzwolenie proletariatu, wierność towarzyszom i braterstwo wszystkich ludzi pracy. W ten sposób CzH stawało się „przedszkolem” organizacyjnym ruchu socjalistycznego<sup>59</sup>. Takie sformułowanie głównego celu nadawało tej dziecięcej organizacji charakter zdecydowanie ideologiczno-partyjny, choć poświęcano również wiele miejsca kwestiom patriotyzmu. Wychowanie patriotyczne wyrażało się przede wszystkim w przywiązaniu do „wniosłych tradycji narodu, szacunku dla bohaterów, troski o zachowanie niepodległości”. Młodzież uwrażliwiano na potrzeby innych, podkreślano, że czerwony harcerz bierze w obronę słabszych i „jest zawsze gotów do niesienia pomocy” (pkt 4 prawa czerwono-harcerskiego).

W pracy edukacyjnej zwracano uwagę zarówno na wychowanie estetyczne, jak i fizyczne. To pierwsze realizowano poprzez podkreślanie poznawczych, kształcących i wychowujących wartości kultury i sztuki. Starano się przede wszystkim ukształtować kulturalnego odbiorcę dzieł sztuki, a także przygotować młodzież do aktywnego uczestnictwa w dobrach kultury oraz rozwinąć jej zdolności i zamiłowania. Natomiast wychowanie fizyczne miało na celu podniesienie sprawności fizycznej i zdrowotnej dzieci. Chciano „wyprowadzić dzieci choć na krótki okres czasu z ciemnych i niezdrowych mieszkań” na łono przyrody, by przy okazji pokazać im piękno polskiej ziemi. Dorota Protalińska uważa, że atrakcyjność i wyjątkowość sposobu wychowania młodego pokolenia w Czerwonym Harcerstwie polegała na: uwzględnieniu w pracy wychowawczej potrzeb rozwojowych młodego wieku oraz na stosowaniu odpowiednich form i metod pracy, gwarantujących pożądany przez wychowawców rozwój umysłowy i moralny. Kształtowano zarówno uczucia, umysł, jak i światopogląd. Zwracano szczególną uwagę na zdobycie

<sup>58</sup> Por. P. Greiner, *Słownik organizacji młodzieżowych w województwie śląskim w latach 1922-1939*, Katowice 1993, s. 26.

<sup>59</sup> Por. D. Protalińska, *Czerwone Harcerstwo TUR*, dz. cyt., s. 54; również P. Greiner, *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 26.

umiejętności radzenia sobie w każdej sytuacji oraz poprawną wzajemną koegzystencję, należyte wykonywanie obowiązków i poczucie własnej siły<sup>60</sup>. Idealem wychowawczym był zatem człowiek wszechstronnie rozwinięty, o wysokim poziomie ideowym i etycznym, posiadający silną wolę i szlachetny charakter oraz umiejętność radzenia sobie w potrzebie, a także „świadomy bojownik o sprawę wyzwolenia klasy robotniczej”<sup>61</sup>.

Pośród innych organizacji młodzieżowych działających w II Rzeczypospolitej na uwagę zasługuje Chrześcijański Związek Młodzieży Pracującej „Odrodzenie”. Jego losy od początku istnienia były związane ze Stronnictwem Chrześcijańskiej Demokracji.

Pomysł na podjęcie działalności wśród młodzieży narodził się w środowiskach akademickich „Odrodzenia” na przełomie 1926-1927 roku. Idea zorganizowania młodzieżowego odpowiednika stronnictwa o charakterze społeczno-wychowawczym i politycznym, wzięła się między innymi z chęci „przeciwdziałania wpływom socjalistów i komunistów na młodzież”<sup>62</sup>, a w związku z tym z kształtowania jej w duchu chadeckim. Na przełomie lat 1927-1928 roku powstał ogólnopolski Chrześcijański Związek Młodzieży Pracującej „Odrodzenie”. Ideologia ChZMP „Odrodzenie” opierała się na zasadach wypracowanych przez działaczy Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”, czyli na pryncypiach etyki chrześcijańskiej, neotomizmie i społecznej doktrynie Kościoła katolickiego. Sformułowano zasady solidaryzmu społecznego i narodowego opartego na pierwiastku chrześcijańskim („Wielka Polska Katolicka”), krytykowano ustrój kapitalistyczny z pozycji korporacjonizmu, propagowano umiarkowany nacjonalizm i antysemityzm<sup>63</sup>.

W działalności organizacyjno-wychowawczej zwracano uwagę nie tylko na uczestnictwo w akcjach politycznych chadecji, lecz również na ograniczoną aktywność kulturalno-oświatową i sportową. Młodzieży starano się wpoić przekonanie, że tylko „zdrowy moralnie i uczciwy człowiek, praktykujący i konse-

---

<sup>60</sup> Por. tamże, s. 96-98.

<sup>61</sup> Tamże, s. 64.

<sup>62</sup> A. Sadownik, *Chrześcijański Związek Młodzieży Pracującej „Odrodzenie” 1927-1939*, „Człowiek i Światopogląd” 147(1977) nr 10, s. 172.

<sup>63</sup> Por. P. Greiner, *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 25; także A. Sadownik, *Chrześcijański Związek Młodzieży Pracującej*, dz. cyt., s. 180-185.

kwentny katolik, dobry obywatel kraju, przedsiębiorczy i energiczny działacz społeczny”<sup>64</sup> potrafi oddziaływać na drugiego człowieka, a przez to zmienić świat.

Inne organizacje zrzeszające młodzież pracującą, jak Związek Młodzieży Pracującej „Jedność” (1923-1939) związany z Narodową Partią Robotniczą, a później Stronnictwem Pracy, Chrześcijański Związek Młodzieży Robotniczej, założony w 1921 roku, oraz sanacyjna Organizacja Młodzieży Pracującej (1933-1939) nie odegrały poważniejszej roli w ruchu młodzieżowym.

Nielegalną organizacją był Komunistyczny Związek Młodzieży Polski (KZMP) kierowany przez Komunistyczną Partię Polski. Jego początki związane są z powstaniem w 1919 roku Komunistycznej Międzynarodówki Młodzieży (KMM). Komuniści podjęli pierwsze próby zorganizowania młodzieży już w 1920 roku. W Warszawie „powstało ok. 10 kół Związku Komunistycznej Młodzieży Robotniczej [...] Ruch młodzieży komunistycznej nie ograniczał się jedynie do Warszawy, choć w skali krajowej nie był jeszcze scentralizowany”<sup>65</sup>.

Rosnący wpływ komunistów na młodzież dawał podstawy do utworzenia samodzielnej organizacji. W marcu 1922 roku odbył się I Zjazd młodzieży komunistycznej, na którym ukonstytuowano organizację młodzieży komunistycznej oraz formalnie zgłoszono przystąpienie KZMP do KMM.

Od 1923 roku na prawach organizacji autonomicznych do KZMP wchodziły organizacje młodzieży komunistycznej z Zachodniej Białorusi (KZMZB) i Zachodniej Ukrainy (KZMZU)<sup>66</sup>. Ideologia, program i organizacja KZMP były wiernym odbiciem wzorca obowiązującego w KPP. Do 1930 r. KZMP miał być przede wszystkim „przygotowawczą szkołą wychowująca młode pokolenia dla Partii Komunistycznej”<sup>67</sup>, a w następnych latach chciał być masową, rewolucyjną organizacją młodzieży, wychowującą swych członków w duchu ideologii komunistycznej.

Działalność związku koncentrowała się przede wszystkim na różnego rodzaju akcjach politycznych (rozrzucanie ulotek,

<sup>64</sup> A. Sadownik, *Chrześcijański Związek Młodzieży Pracującej*, dz. cyt., s. 182.

<sup>65</sup> L. Krzemień, *Związek Młodzieży Komunistycznej w Polsce. Pierwsze dziesięciolecie (1918-1928)*, Warszawa 1972, s. 44-45.

<sup>66</sup> Por. *Słownik organizacji młodzieżowych w Polsce 1918-1970*, Warszawa 1971, s. 28.

<sup>67</sup> P. Greiner, *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 48-49.

wywieszanie flag). Ponadto KZMP organizował szkolenia polityczne – rozumiane jako praca oświatowa i samokształceniowa w „zakresie marksizmu”. W 1936 roku organizacja zrzeszała ok. 20 tys. członków<sup>68</sup>.

Komunistyczny Związek Młodzieży Polski nadzorował od 1925 roku również działalność organizacji dziecięcej „Pionier”, utworzonej w 1924 roku na III Zjeździe Wolnego Harcerstwa jako Związek Pionierów.

„Pionier” rozwinął się dopiero pod patronatem KZMP, gdyż jego pierwszych organizatorów aresztowano<sup>69</sup>. Była to organizacja skupiająca dzieci w wieku od 9 do 16 lat. Działała głównie w miastach, tworząc koła fabryczne, warsztatowe czy rzemieślnicze. Pracą kół kierowała Rada Dziecięca. W ramach kół działały sekcje, takie jak: sportowa, dramatyczna. Podstawowym zadaniem organizacji było przygotowanie młodych kadr i wychowanie ideologiczne zgodnie z nakazem prawa pionierskiego, które stanowiło, iż każdy „pionier jest młodszym bratem i pomocnikiem zetemkowca i komunisty. Wszyscy trzej: komunista, zetemkowiec i pionier – to ci, którzy walczą o rewolucję światową, o społeczeństwo komunistyczne”<sup>70</sup>.

Dzieci i młodzież formowano w duchu internacjonalistycznym i antyklerykalnym. Poprzez angażowanie dzieci w kolportaż prasy oraz uczestnictwo w pochodach i demonstracjach przygotowywano je do późniejszej działalności organizacyjnej w KZMP i KPP. „Pionier” wykorzystywał każdą okazję działania w legalnych placówkach, np. w związkach zawodowych inicjował tworzenie grup dziecięcych, a w szkołach wykorzystywał świetlice i samorządy<sup>71</sup>.

W 1930 roku organizacja liczyła 2 500 członków, zaś w szczytowym okresie rozwoju ok. 10 tys. Przestała funkcjonować w 1938 roku, wraz z rozwiązaniem KZMP i KPP<sup>72</sup>.

W 1919 roku, w środowisku młodzieży wiejskiej rozpoczął działalność oświatowo-wychowawczą Centralny Związek Mło-

<sup>68</sup> Por. *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 45.

<sup>69</sup> Por. tamże, s. 71, por. także, I. Olecka, *Kartki z dziejów polskiego „Pioniera”*, Warszawa 1956, s. 14.

<sup>70</sup> *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 71.

<sup>71</sup> Por. I. Olecka, *Kartki z dziejów*, dz. cyt., s. 17-18.

<sup>72</sup> Por. *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 45, 72; także, I. Olecka, *Kartki z dziejów*, dz. cyt., s. 17.

dzieży Wiejskiej (CZMW). Początki tej organizacji są związane z wydaniem w 1912 roku dwutygodnika, a następnie tygodnika „Drużyna”<sup>73</sup>. Było to pismo przeznaczone dla młodzieży wiejskiej, w którym zachęcano ją do włączenia się w działalność społeczną i narodową.

W pracy wychowawczej CZMW skupiano się przede wszystkim na organizowaniu kursów, np. krzewienia kultury rolnej, tworzeniu i prowadzeniu bibliotek. Kładziono nacisk na wychowanie fizyczne, narodowe oraz wpojenie młodzieży wiejskiej podstawowych zasad higieny<sup>74</sup>.

Starano się także pielęgnować wartości kultury i tradycji ludowej. W 1928 roku doszło do rozłamu: CZMW podzielił się na „Siew” i Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”<sup>75</sup>.

Od 1931 roku „Siew” wychowywał „młodzież w duchu apologii Piłsudskiego”. Zasięgiem organizacyjnym obejmował ziemie byłego zaboru rosyjskiego. Zarówno „Siew”, jak i „Wici” uważały się za organizacje apolityczne, w rzeczywistości miały jednak jasno określone „sympatie”<sup>76</sup>. ZMW RP „Wici” propagował zasady agraryzmu, krzewił ideę spółdzielczości oraz nowoczesne metody gospodarowania, zakładał uniwersytety ludowe, prowadził kursy oświatowe, biblioteki, inicjował powstawanie teatrów amatorskich, kapel ludowych. „Działalnością organizacji zainteresowały się kobiety, które stanowiły od 20 do 30% jej członków”<sup>77</sup>.

ZMW RP „Wici” przystąpił także do organizowania grup dziecięcych nazywanych „Podkołami”. Podobnie jak w przypadku innych organizacji dziecięcych wzorowano się w pracy organizacyjno-wychowawczej na harcerstwie. Z czasem nazwę zmieniono na „Nowiznę Wiciową”, aby przybliżyć organizację dzieciom wiejskim i ich rodzicom. Nowe określenie sugerowało, iż w organizacji dopiero podjęto pracę wychowawczą. Pomimo starań ze strony ZMW RP „Wici” jej odłām dziecięcy nie był w stanie poważnie konkurować z harcerstwem. W 1937 roku do

---

<sup>73</sup> Por. M. Mioduchowska, *Centralny Związek Młodzieży wiejskiej 1912-1928*, Warszawa 1984, s. 21.

<sup>74</sup> Por. tamże, s. 193-220.

<sup>75</sup> Por. *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 17-19.

<sup>76</sup> Por. J. Borkowski, *Wizje społeczne i zmagania wiciarzy*, Warszawa 1966, s. 107.

<sup>77</sup> *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 148.

„Nowizny Wiciowej” należało około 3 tys. dzieci<sup>78</sup>. Natomiast ZMW RP „Wici” liczył w 1938 roku ok. 100 tys. członków.

Dla pełniejszego obrazu ruchu młodzieżowego w Polsce międzywojennej należy również wspomnieć o stowarzyszeniach młodzieży wywodzącej się z mniejszości narodowych<sup>79</sup>. Dobrym przykładem jest stowarzyszenie młodzieży żydowskiej „Haszomer Hacair” („Młody Harcerz”) – ogólnopolska, a od 1918 roku światowa, organizacja ideowo-wychowawcza typu skautowego. Był to jedyny zarejestrowany żydowski związek skautowy w Polsce. Powstał w 1913 roku w Galicji jako pierwsza organizacja młodzieży syjonistycznej w Polsce. W pracy wychowawczej łączył metody oddziaływania i symbolikę (mundury, odznaki, struktura organizacyjna), zaczerpnięte z ruchu skautowego, z ideologią syjonistyczną. W działalności gimnastyczno-sportowej, obozowej, kulturowo-oświatowej kładziono nacisk na naukę języka hebrajskiego i umacnianie tradycji żydowskiej<sup>80</sup>. Drużyny dzielono na trzy grupy wiekowe ze zróżnicowanymi programami wychowawczymi. W 1931 roku Młody Harcerz skupiał w swych szeregach 22 300 członków.

Oprócz tego w II Rzeczypospolitej działały inne organizacje młodzieży żydowskiej, jak: Związek Młodzieży Żydowskiej „Akiba” oraz Zrzeszenie Harcerzy Żydowskich im. Józefa Trumfeldora „Bejtara”.

„Akiba” powstała w pierwszej połowie lat dwudziestych w ramach ruchu młodzieży syjonistycznej i była związana z Organizacją Ogólnych Syjonistów. Zrzeszała młodzież obojga płci w wieku od 14-25 lat, wywodzącą się głównie ze środowiska Żydów napływowych. W działalności wychowawczej „Akiba” koncentrowała się na przygotowaniu „młodzieży do walki i pracy w Palestynie”<sup>81</sup>. Oprócz typowych aktywności skautowskich kładziono nacisk na naukę języka hebrajskiego i historii narodu żydowskiego, a przede wszystkim na przysposobienie zawodowe w ramach przygotowań przyszłych osadników-pionierów w Pa-

<sup>78</sup> Por. *Leksykon harcerstwa*, pod red. Olgierda Fietkiewicza, Warszawa 1988, s. 288.

<sup>79</sup> Por. J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1990, s. 108.

<sup>80</sup> Por. P. Greiner, *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 36-37; por. także *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 25.

<sup>81</sup> P. Greiner, *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 18-19.

lestynie, bowiem „myśl o zbiorowym powrocie do historycznej ojczyzny nurtowała Żydów europejskich już co najmniej od średniowiecza”<sup>82</sup>. Krytykowano asymilację Żydów, opowiadając się jednocześnie za pełną lojalnością wobec państwa polskiego.

Również „Bejtar” stawiał sobie za cel przygotowanie młodych ludzi do pracy w Palestynie. Jednak w pracy wychowawczej zwracał większą uwagę na „pielęgnowanie uczuć narodowych, wychowanie młodzieży w duchu społecznym, rozwijanie sprawności fizycznej, kształcenie umysłów, [...] oraz rozwijanie u członków organizacji poczucia obowiązku i lojalności wobec państwa polskiego”<sup>83</sup>. Należy dodać, iż w niepodległej Polsce „Żydzi należeli do rozmaitych stowarzyszeń o charakterze ogólnym zrzeszających Polaków. Jedynie nieliczne wykluczały ze swego grona osoby pochodzenia żydowskiego lub Żydów”<sup>84</sup>.

---

<sup>82</sup> M. J. Adamczyk, *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskich w monarchii habsburskiej 1774-1914*, Wrocław 1998, s. 102-103.

<sup>83</sup> P. Greiner, *Słownik organizacji młodzieżowych*, dz. cyt., s. 20.

<sup>84</sup> J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów*, dz. cyt., s. 110.